

Branko Ostajmer: Dr. Mato Horvat i njegov rukopis
"Građa za kulturnu prošlost Đakova
koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja"

ZBORNİK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2011.) str. 191-226

Dr. Mato Horvat i njegov rukopis "Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja"

UDK 930 Horvat, M.

323.15(497.5=411.16)(091)

Pregledni rad

Branko Ostajmer

Hrvatski institut za povijest –

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

U radu autor na temelju literature, tiska i usmenih izvora donosi presjek kroz život i djelo zaslužnoga đakovačkog pravnika i kulturnog djelatnika dr. Mate Horvata (Đakovo, 1891. – Vrpolje, 1983.). U prilogu biografije po prvi puta objavljuje se i Horvatov rukopis "Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja".

Ključne riječi: Mato Horvat, Đakovo, Vrpolje, Židovi

U nizu pojedinaca koji su svojim radom obilježili kulturni i društveni život grada Đakova u prvoj polovici XX. stoljeća istaknuto mjesto pripada pravniku i kulturnomu djelatniku dr. Mati Horvatu (Đakovo, 7. IX. 1891. – Vrpolje, 26. III. 1983.). U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Horvat je bio možda i najistaknutiji sudionik sveukupnoga javnoga života u Đakovu, ali trajne je zasluge stekao u prvom redu autorstvom monografije *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, objavljene u Đakovu 1939. godine. Tom Horvatovu djelu i danas pripada mjesto jednoga od

najznačajnijih i najvrjednijih djela đakovačke zavičajne publicistike. *Spomenica* je rezultat višegodišnjega rada, a autor je pri prikupljanju podataka i pisanju bio vođen sviješću da su Pjevačko društvo "Sklad" i njegov nastavljač, Hrvatsko pjevačko društvo "Preradović", za svoga trajanja u životu grada Đakova uvijek predstavljali mnogo više od običnoga pjevačkog i kulturnog društva. Unutar korica *Spomenice* sabrano je iznimno obilje podataka koje predstavlja nezaobilazan izvor za upoznavanje i razumijevanje prošlosti građanskoga Đakova. *Spomenica* je nastala na osnovi društvenoga arhiva, ali i na osnovi mnoštva drugih marljivo prikupljenih i obrađenih materijala koji su u međuvremenu zagubljeni ili su danas nedostupni istraživačima. U tom smislu ova monografija danas nije tek jedan u nizu publicističkih naslova, već i važan i nenadomjestiv povijesni izvor.

Pored *Spomenice*, Mato Horvat nije mnogo objavljivao i poznata su nam tek dva teksta koja je objavio u osječkom *Hrvatskom listu*: godine 1936. objavio je dokument o raspuštanju "Skлада"¹ (kasnije uvršteno u *Spomenicu*), a naredne godine objavio je prikaz stručne knjige đakovačkoga pravnika dr. Matije Belića.²

Iako je, dakle, riječ o zaslužnoj i pozornosti vrijednoj osobi đakovačke prošlosti, o Mati Horvatu i njegovu javnomu radu pisano je vrlo malo. Tu okolnost može se objasniti prvenstveno njegovom poslijeratnom sudbinom, kada je zbog svojih ideoloških i nacionalnih pogleda i stavova, te zbog svoje sudačke službe za Drugoga svjetskog rata, bio posve istisnut iz javnoga života. Kao pouzdana podloga i polazište za upoznavanje života i djelovanja dr. Mate Horvata koriste nam dva biografska napisa: prvoga je 1939., povodom objavljivanja *Spomenice Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, u đakovačkim novinama objavio "Preradovićev" tajnik Ivan Gašparac,³ a drugi je tekst pregledna i precizna biografska natuknica koju je u *Hrvatskom biografskom leksikonu* objavila Vera Humski.⁴

1 Mato HORVAT, "Dokumenat iz političke prošlosti Đakova. Ove godine navršilo se pola stoljeća, kako je Khuenov nasilnički režim raspustio Pjevačko društvo 'Sklad'", *Hrvatski list* (Osijek), god. XVII., br. 268 (5462), 27. IX. 1936., 6.-7.

2 M.[ato] HORVAT, "Kanonski spisi o braku. Knjiga dra Matije Belića", *Hrvatski list* (Osijek), god. XVIII., br. 68 (5623), 9. III. 1937., 8.

3 Ivan GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićev' Spomenice", *Hrvatska obrana* (Đakovo), god. XX., br. 21, 28. V. 1939., 14.-15. Isti tekst Ivana Gašparca objavljen je i u obliku "Predgovora" u Horvatovoj *Spomenici*. U ovom radu citiram ga prema *Hrvatskoj obrani*.

4 Vera HUMSKI, "Horvat, Mato", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5, Zagreb 2002., 650

Mato Horvat rodio se u Đakovu 7. rujna 1891. u obitelji Pave (1865.-1912.) i Kate r. Marcikić (1865.-1912.).⁵ Osnovnu školu završio je u Đakovu,⁶ a na osječkoj gimnaziji maturirao je 1911. godine.⁷ Iste godine upisao je studij bogoslovije u Đakovu, no naredne, 1912., godine srušena je stara zgrada bogoslovije i građena nova, pa je Horvat, zajedno s drugim bogoslovima, bio prisiljen studij nastaviti u Sarajevu. Ubrzo je, međutim, odustao od svećeničkoga poziva i upisao studij prava u Zagrebu.⁸

Mato Horvat

Godine 1914., po izbijanju Prvoga svjetskog rata, bio je mobiliziran i odlazi na rusko bojište. Kao zastavnik 78. pješačke pukovnije pao je u rusko zarobljeništvo u kojem je proveo tri godine. Poznato je da dio svojih

-
- 5 Pavo i Kata Horvat imali su ukupno šestoro djece. Mirko MARKOVIĆ, "Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Vinkovci, Zagreb, 1976., 202.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650. Pored Mate Horvata, istaknuo se i njegov brat Antun (1909.-1982.) koji je bio ugledni đakovački učitelj i po kojemu danas naziv nosi đakovačka Obrtnička škola.
- 6 Ivan GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", *Hrvatska obrana* (Đakovo), god. XX., br. 21, 28. V. 1939., 14.
- 7 *Gimnazije u Osijeku. Ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, gl. ur. Julijo Martinčić, Zagreb – Osijek 2001., 119.
- 8 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

zarobljeničkih dana, ako ne i sve, proveo u logoru u Arzamasu kraj Nižnjeg Novgoroda.⁹ Po povratku iz zarobljeništva nastavio je studij prava, diplomirao 1919. godine te stupio u sudsku službu u Đakovu.¹⁰ Godine 1925. doktorirao je temeljem rigoroza.¹¹ U istomu tom razdoblju Horvat je zasnovao i obitelj. U prvoj polovici dvadesetih godina (1923. ili 1924.) oženio je Helenu Spitzer (1904.-1984.), Židovku, kći Alberta Spitzera iz Vrpolja.¹² Horvatovi su imali ukupno četvero djece, no sva su preminula u mlađoj dobi; jedan sin stradao je na Križnomu putu, a tragično je skončao i najmlađi sin, student filozofije Mato-Zlatan Horvat (1950.-1980.).

U prvih deset poslijeratnih godina (1918.-1928.) koje je proveo u sredini rodnoga Đakova, kao i tridesetih godina (1931.-1937.), kada se vratio u Đakovo nakon trogodišnjega izbjivanja, Mato Horvat se isticao svojom plodnom društvenom i kulturnom djelatnošću. Riječima Ivana Gašparca: "On je zapravo bio u Đakovu naša najizrazitija intelektualna ličnost zadnjega vremena, pa se nije moglo ni pomisliti ikakav društveni, prosvjetni i kulturni rad u kojem on ne bi uzimao vidnu ulogu." Horvat je s Đakovom, prema istom svjedoku, bio "srasao, s njime živio, trpio, te on i najbolje poznaje njegov život i sadržaj. On je u svom rođenom Đakovu proživio svoje djetinjstvo, dječastvo, muževnu dob i prema tomu povezan je s mnogo đakovačkih generacija". Kako je Horvat poznao Đakovčane, tako su i oni njega poznavali, i pod nadimkom "ča Mata" bio je poznat i u širokim slojevima.¹³

Najdublji trag ostavio je Hrvatskomu pjevačkom društvu društva "Preradović" kojemu je devet godina bio tajnikom. Aktivnije se u rad "Preradovića" uključio početkom 1920. godine: na glavnoj skupštini Društva, održanoj 6. siječnja 1920., bio je izabran za odbornika, a ujedno i za društvenoga tajnika.¹⁴ Tajničku dužnost Horvat je obnašao narednih devet godina i svojim je zalaganjem ponajviše pridonio uspješnom radu "Preradovića" koji je u tom razdoblju bio mnogo više od pjevačkog i kulturnog društva. Društvo je u svojim

9 "Hrvati u ruskom zarobljeništvu", *Hrvatska obrana* (Osijek), god. XVII., br. 137, 16. VI. 1917., 2.; I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

10 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

11 *Pravni fakultet u Zagrebu. Prilozi za povijest Fakulteta*, knj. I., sv. 1., Zagreb 1996., 596.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

12 Helena Spitzer bila je izvršni član "Preradovića" i aktivno je sudjelovala u njegovu radu, a članica Društva bila je i njezina sestra Josefina. Mato HORVAT, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, Đakovo 1939., 224., 239., 243., 246., 251., 254., 260. i dalje.

13 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.

14 M. HORVAT, *Spomenica*, 217.

redovima okupljalo gotovo sve istaknutije članova hrvatske oporbe i zbog toga često bilo pod budnom paskom mjesnih predstavnika beogradskoga režima.

Jedna od brojnih društveno-političkih inicijativa u kojoj je i Horvat aktivno sudjelovao bila je ona za izgradnju Hrvatskoga doma u Đakovu. Svečano polaganje temeljnoga kamena održano je 11. studenoga 1928., i na toj se svečanosti istaknuo Horvat koji je prigodnim govorom otvorio proslavu. U svomu govoru on je naglasio da se "stvara dom, u kom ima vladati rad i ljubav i koji ima biti stjecište i žarište svega kulturno-prosvjetnog rada u Đakovu uopće".¹⁵

Horvat je u Đakovu u svojstvu kotarskoga pristava službovao do 1928. godine, a tada je u istom svojstvu premješten u Županju.¹⁶ Uslijed premještaja morao se zahvaliti i na dužnosti "Preradovićeve" tajnika. Na godišnjoj skupštini "Preradovića", održanoj krajem 17. veljače 1929., Horvat je bio izabran za počasnoga člana.¹⁷

Premještaj u Županju predstavljao je nesumnjivo kaznu zbog Horvatove javne djelatnosti, i bio je to prvi od niza pokušaja državnih vlasti da premještanjima i kažnjavanjima pokušaju disciplinirati režimu nepoćudnoga đakovačkog pravnika. Horvat je, međutim, i nadalje uporno u svomu političkom radu istupao protiv beogradskoga režima i njegovih predstavnika.

Premjestivši ga u Županju, režim nije uspio u potpunosti udaljiti Matu Horvata iz đakovačke sredine, budući da je on i dalje putem prepiske bio u kontaktu s mnogim dojučerašnjim prijateljima i suradnicima. Njegova je pošta, međutim, bila pod prismotrom vlasti, i zbog jednoga svog pisma bio je 2. kolovoza 1930. uhićen u sudu pri vršenju službene dužnosti. Uhitio ga je policijski činovnik u pratnji dvojice agenata, a potom je izvršen i pretres njegova stana. Pri pretresu je pronađena tek jedna fotografija na kojoj su bili potpisi stanovitih, režimu nepoćudnih ljudi. Fotografija je bila dovoljna da Horvat bude odveden u Zagreb i preslušan od zloglasnog upravitelja zagrebačke policije Janka Bedekovića.¹⁸ Jedno od pitanja postavljenih na saslušanju bilo je vezano uz

15 "Svečano polaganje temeljnoga kamena Hrvatskog sokolskog doma u Đakovu", *Hrvatski list* (Osijek), god. IX., br. 323 (2711), 16. XI. 1928., 5.; Mato HORVAT, *Nekoliko podataka o prošlosti nekih đakovačkih kulturno-prosvjetnih društava*, rukopis, s. I., s. a., 19.

16 Prema Gašparcu, do premještaja je došlo početkom 1928. godine. I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.

17 "Novosti iz Đakova", *Hrvatski list* (Osijek), god. X., br. 61 (2815), 2. III. 1929., 5.; M. HORVAT, *Spomenica*, 300.

18 Podrijetlom iz turopoljske plemićke obitelji Bedeković, Janko Bedeković (Zagreb, 1885. – Zagreb, 9. IV. 1938.) završio je 1910. godine studij prava u Zagrebu, prije Prvoga svjetskog rata stupio je kao inspektor u redarstvenu službu, a 1929. postao je upravitelj policije u Zagrebu. Na toj je dužnosti ostao do 1937. i nakon uvođenja šestosiječanjske diktature istaknuo se nemilosrdnim progonima komunista i hrvatskih nacionalista. Redakcija, "Bedeković, Janko", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., 574.

posvetu na fotografiji, odnosno uz narod i domovinu koji su se spominjali u posveti. Upitan na koju narod i domovinu misli, Horvat je odgovorio da misli na hrvatsku domovinu i hrvatski narod. Nakon saslušanja Horvat je pušten i uskoro premješten u Dvor, ali rečena njegova izjava bila je povod disciplinskom postupku protiv njega.¹⁹ Horvatov slučaj našao se pred disciplinskim sudom Stola sedmorice koji je 19. veljače 1931. svojom presudom broj 469 predložio da se dotadašnjega kotarskog suca u Dvoru otpusti iz državne službe. Na temelju te presude ministar pravosuđa također je predložio Horvatovo otpuštanje, što je naposljetku i provedeno ukazom kralja Aleksandra od 3. svibnja 1931.²⁰

Neko vrijeme po otpuštanju iz državne službe Horvat se još zadržao u Dvoru i okolici gdje je u svojstvu odvjetničkoga pripravnika radio u odvjetničkim uredima dr. Dimitrija Vurdelje i dr. Rade Pribićevića.²¹ I dalje je javno iskazivao svoje nacionalne osjećaje i političke poglede, pa je u više navrata bio kažnjavao i zatvaran. Naposljetku su ga mjesni organi vlasti odlučili i fizički ukloniti iz Dvora, te je pod žandarskom pratnjom bio prepraćen u Đakovo.²² Protjerivanje u Đakovo bilo je čin samovolje mjesnih vlasti, i Odvjetnička komora u Zagrebu uputila je službenu žalbu zbog postupanja s Horvatom,²³ no ta je pritužba, po svemu sudeći, ostala bez ikakva konkretna učinka.

Po povratku u rodno Đakovo Mato Horvat bio je neko vrijeme bez zaposlenja i bio je upućen na pomoć svoga šurjaka Šime Spitzera te svojih đakovačkih prijatelja. Njegova obitelj živjela je u skromnim životnim uvjetima, i stanovali su u jednoj dvorišnoj zgradi. Horvatu je u pomoć, pored ostalih,

19 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.

20 U cijelosti, odluka o otpuštanju glasila je: "Ukazom Njegova Veličanstva Kralja od 3. maja 1931., na predlog ministra pravde, a u izvršenju presude disciplinskog suda Stola sedmorice u Zagrebu od 19. februara 1931. godine broj 469, otpušten je iz državne službe, po kazni, Horvat dr. Mato, sudija kotarskog suda u Dvoru, 5. grupe, I. kategorije." "[Bez naslova]", *Narodne novine* (Zagreb), god. XCVII., br. 116, 20. V. 1931., 1.; "Otpušten iz državne službe", *Narodna obrana* (Đakovo), god. XII. (VIII.), br. 21., 23. V. 1931., 5.

21 Rade Pribićević, političar (Glavičani kraj Dvora, 1896. – Zagreb, 1953.). Završio je studij prava i radio kao odvjetnik. Prije Drugoga svjetskog rata u Petrinji je izdavao list *Pravda*. U političkom radu zalagao se za slogu Hrvata i Srba, i bio je član Samostalne demokratske stranke. Suprotstavio se politici vlade Cvetković-Maček i zbog toga bio isključen iz stranke. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je vijećnik Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), član Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i povjerenik Nacionalnoga komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), a nakon rata obnašao je dužnost potpredsjednika Vlade Narodne vlade Hrvatske (1945.-1947.), te kasnije dužnosti veleposlanika Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) u Poljskoj i Kanadi. Bio je jedan od osnivača i prvi predsjednik društva Prosvjeta. "Pribićević, Rade", *Mala enciklopedija Prosveta*, sv. III., Beograd 1986., 88.; "Pribićević, Rade", *Hrvatski leksikon*, sv. II., Zagreb 1997., 312.

22 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.

23 Ivana DOBRIVOJEVIĆ, "Policija i žandarmerija u doba šestosiječanskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006, br. 1, 113.

pritekao u uvodu već spomenuti đakovački odvjetnik dr. Matija Belić.²⁴ Belić je Horvata zaposlio u svomu odvjetničkom uredu,²⁵ a bliskost dvojice đakovačkih pravnikā može se dijelom pojasniti i razmjerno sličnim svjetonazorskim pogledima (Matija Belić bio je nakon 1918. jedan od vođa đakovačkoga ogranka Hrvatske pučke stranke).

U službi kod Belića Horvat je ostao do 30. svibnja 1937. kada je u promijenjenim političkim okolnostima napokon, nakon punih šest godina, bio amnestiran i ponovno uspostavljen u državnu službu u svojstvu okružnog suca u Požezi.²⁶ Time je slučaj Horvatova otpuštanja iz državne službe zbog izgovorene riječi predstavljao jedan u nizu primjera gruboga političkog progona u godinama diktature kralja Aleksandra i imao je znatnoga odjeka u hrvatskoj javnosti. Njegov slučaj bio je po prizivnom (apelacijskom) sucu dr. Miroslavu Šanteku javno iznesen na skupštini društva hrvatskih sudaca održanoj 23. svibnja 1937., a Šantek je tom prigodom izjavio: "Vrhunac nepravde je svakako slučaj onoga suca, koji je otpušten iz državne službe s razloga, jer ispoljava načela protivna postojećem državnom poretku samo zato, što je izjavio, da pod mislima Ante Starčevića 'Hrvatski narod ima biti svoj na svome, ima ljubiti svoju domovinu i svoj narod', misli Hrvatsku domovinu i hrvatski narod. Samo zbog tih riječi, otpušten je onaj sudac, koji je po priznanju samog ministarstva pravde vanredno sposoban i marljiv, čovjek s troje djece u doba najteže privredne krize."²⁷

Kako je napomenuto i ranije, Horvat je i tijekom tridesetih godina bio aktivan sudionik političkoga života grada Đakova u kojemu je u to vrijeme velika većina politički djelatne gradske elite dijelila njegove političko-ideološke nazore, odnosno bili su pristaše Hrvatske seljačke stranke i dr. Vladka Mačeka. Ti su politički krugovi bili vrlo aktivni i koristilo se svaku moguću priliku kako bi se izrazila hrvatska oporbena stajališta i kako bi se prkosilo mjesnim organima policije i sudstva.

Među brojnim priredbama koje su ujedno bile i političke demonstracije vrijedno je napose izdvojiti komemorativnu svečanost što je povodom sedme obljetnice smrti Stjepana Radića održana u Đakovu 11. kolovoza 1935. godine.

24 Matija Belić (Srijemska Mitrovica, 10. VIII. 1885. – Zagreb, 20. IV. 1969.), pravni pisac. Studij prava završio je u Zagrebu 1913. godine, od 1915. do 1959. s prekidima radio je kao odvjetnik u Đakovu i Zagrebu. Od 1935. do 1945. bio je honorarni nastavnik komparativnoga ženidbenog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a od 1943. do 1945. redovni profesor međunarodnoga privatnog prava. Elizabeta PALANOVIĆ, "Belić, Matija", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., 613.

25 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 15.

26 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.; V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.; Đuro KUNTARIĆ, "Sudstvo Požeške kotline", u: *Požega 1227-1997*, ur. Ive Mažuran, Požega 1977., 269.

27 Ivan GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", *Hrvatska obrana* (Đakovo), god. XX., br. 21, 28. V. 1939., 14.

Komemoracija je održana na trgu ispred đakovačke katedrale, a toga se dana, prema izvješću objavljenom u *Hrvatskom listu*, u Đakovu okupilo čak 15.000 seljaka, uglavnom iz đakovačkog, ali također i iz broskog, županskog i požeškog kotara. Mnoštvu okupljenih Radićevih poklonika prigodnim su se govorima obratili najistaknutiji đakovački i đakovštinski haesesovci: dr. Mato Horvat, odvjetnik dr. Mijo Šalković, Dragan Devčić te ugledni gorjanski seljak Mijo Birtić.²⁸ Kao i drugdje diljem Hrvatske, i đakovački istaknuti haesesovci bili su tijekom diktature nadzirani, proganjani i zatvarani, a iznimka nije bio niti Mato Horvat, zbog čestitke upućene Vladku Mačeku povodom njegova imendana, Horvat je bio kažnjen dvotjednom zatvorskom kaznom koju je odležao u Đakovu.²⁹

*Prizor sa komemorativne skupštine za pok. Radića, 11. VIII. 1935.
(govori dr. Mato Horvat)*

Đakovačka udruženja koja su težila za raznim oblicima kulturnog, društvenog i političkog organiziranja hrvatskoga naroda mogla su u svom radu

28 "Komemorativna skupština u Đakovu", *Hrvatski list* (Osijek), god. XVI., br. 212 (5114), 13. VIII. 1935., 1.

29 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 14.-15.

računati na pomoć Mate Horvata. Jedno od takvih bila je i đakovačka podružnica društva Hrvatska žena, osnovana 1936. godine. U studenom iste godine održan je članski sastanak đakovačke Hrvatske žene na kojemu je gost Društva bio dr. Mato Horvat koji je održao vrlo uspješno predavanje o životu i radu Antuna i Stjepana Radića. Na kraju svoga izlaganja posjetio je prisutne na obljetnice Matije Gupca i dr. Ante Starčevića te istaknuo kako je *Hrvatska žena* iz Đakova u nepunih godinu dana postojanja ostvarila vidan trag u društvenom životu grada.³⁰

Godine 1939. u vrlo svečanom ozračju u Đakovu je proslavljena 75. godišnjica osnutka "Preradovića", odnosno njegova prethodnika "Sklada". Tom je prigodom objavljena i već spomenuta *Spomenica* koju je sastavio raniji dugogodišnji društveni tajnik Mato Horvat, a u to vrijeme (1939.) okružni sudac u Požegi. Prvotno je bilo zamišljeno da se *Spomenicu* izda 1934. godine, pri 70. obljetnici, no do toga tada nije došlo. Razlog odgode bila je nesumnjivo zamašnost Horvatu povjerene zadaće. Horvatu su, naime, bile potrebne godine kako bi prikupio gradivo za *Spomenicu*, a Ivan Gašparac posvjedočio je u prethodno spomenutom novinskom tekstu da je "većina materijala bila zabačena po 'zvaničnim' tavanima".³¹

Horvat je u Požegi službovao do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH), da bi potom bio imenovan predsjednikom Sudbenoga stola u Osijeku. Na istoj dužnosti ostao je do 1945. godine, odnosno do sloma NDH.³² Imenovanjem za predsjednika osječkoga Sudbenoga stola ustaške su vlasti nesumnjivo imale namjeru nagraditi Horvata za progone kojima je bio izvrnut u prethodnom razdoblju. S kakvim je osjećajima i nadanjima Horvat dočekao osnivanje NDH, nije nam poznato. Posve je izvjesno da je kao hrvatski domoljub i žrtva političkih progona pozdravio slom Kraljevine Jugoslavije i uspostavu hrvatske države, ali još je manje mjesta sumnji da je kao haesesovac, kao čovjek oženjen Židovkom, i kao bivši dugogodišnji tajnik "Preradovića" u kojemu je nezanemariv bio udjel đakovačkih Židova, morao biti razočaran rasnim progonima koje je provodio ustaški režim.

Prema sjećanju Horvatova nećaka, Roberta Klauznicera (rođen u Đakovu 1925. godine), Horvat je kao predsjednik osječkoga Sudbenoga stola pomogao pojedincima koji su u ratnim godinama postali žrtvama rasne politike ustaških vlasti. Nastojao je, pored ostalih, spasiti i svog šurjaka Šimu Spitzera i svoju

30 "Posijelo 'Hrvatske žene' u Đakovu", *Hrvatski list* (Osijek), god. XVII., br. 327 (5521), 25. XI. 1936., 4. Usp. rad Borislava BIJELIĆA "Društvo Hrvatska žena Đakovo", objavljen unutar korica ovoga sveska *Zbornika Muzeja Đakovštine*.

31 I. GAŠPARAC, "O piscu 'Preradovićeve' Spomenice", 15.

32 V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

punicu Malvinu Spitzer, no u tome nije uspio: oboje su stradali u holokaustu. Nakon što su Šimo i Malvina Spitzer bili uhićeni i zatvoreni u Osijeku, M. Horvat je od ustaškoga stožernika Ćirila Kralja³³ uspio ishoditi njihovo puštanje, te ih je potom smjestio u svomu osječkom domu. Na taj je način osječki sudac tek privremeno uspio zaštititi šurjaka i punicu, budući da su potonji 3. svibnja 1943. bili ponovno uhićeni, te potom odvedeni u smrt.³⁴

U mozaiku životopisa dr. Mate Horvata nedostaju nam mnoge kockice, a napose slabo rasvijetljena je njegova sudbina u posljednjim danima Drugoga svjetskog rata i neposrednom poraću. Usmena predaja, sačuvana među Đakovčanima, kazuje da se Horvat pred kraj rata povukao prema zapadu, do Bleiburga, te da se u poslijeratnim danima zatekao u savezničkom izbjegličkom logoru u talijanskom gradu Afragola (u Apuliji, nedaleko od Napulja). U istomu je logoru, pored ostalih, boravio i novinar i ustaški dužnosnik Kamilo Krvarić (Sarajevo, 23. IV. 1894. – Villa Ballester, Argentina, 23. XII. 1958.) s kojim se Mato Horvat zacijelo dobro poznao iz zajedničkih osječkih dana. Logorske je dane Krvarić kratio crtanjem, i njegovi crteži i portreti predstavljaju autentično svjedočanstvo o logorima u Italiji te u njima interniranim hrvatskim izbjeglicama.³⁵ Više takvih crteža s prizorima iz logoraškoga života Krvarić je poklonio i M. Horvatu koji ih je zadržao, izbrisavši tek iz predostrožnosti Krvarićev potpis. Ti Krvarićevi crteži danas se nalaze u zbirci pokojnoga đakovačkoga kolekcionara Stanka Horvata, inače nećaka dr. Mate Horvata.

Nakon otpuštanja iz logora u Afragoli Krvarić je pošao putem mnogih hrvatskih emigranata – u Argentinu, a Mato Horvat se vratio u novostvorenu komunističku Jugoslaviju, u rodno Đakovo. Zbog svoje djelatnosti za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske očekivano je potpao pod progon jugoslavenskoga pravosuđa, ali su posljedice koje je morao snositi – usporedimo li njegov slučaj s nekim drugim pojedincima koji su za rata obnašali slične dužnosti – bile razmjerno blage. Prema nekim pretpostavkama, Horvat je bio osuđen na kraću zatvorsku kaznu, a potom mu je bilo zabranjeno objavljivanje i javno djelovanje. Ne postoje dokumenti koji bi pojasnili razloge zbog kojih je M. Horvat bio

33 Ćiril Kralj napustio je NDH pred kraj rata i otišao u emigraciju. Vratio se u Jugoslaviju (u Forkuševce) 1947. godine, bio uhićen i u Osijeku osuđen na smrt. Mato LUKAČEVIĆ – Mladen ĐAKOVIĆ – Stjepan JAKAB – Ivo TUBANOVIĆ (prir.), *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Đakovo 2007., 334.

34 Opširnije o tome u Horvatu rukopisu kojega donosimo u prilogu.

35 Kamilo Krvarić bavio se novinarstvom od 1929. godine, a za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je suvlasnik i ravnatelj osječkoga *Hrvatskog lista*. Bio je stožernik Ustaškog stožera Baranja u Osijeku, a u veljači 1944. imenovan je povjerenikom u Glavnom ustaškom stanu za vezu s njemačkim vlastima. U svibnju 1945. napustio je Hrvatsku, i kasnije se prebacio u Argentinu gdje je ostao do kraja života. Milan POJIĆ, "Krvarić, Kamilo", *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., 215.-216.

pošteđen teže kazne, i jedina raspoloživa pojašnjenja jesu ona usmene naravi. Jedna od olakšavajućih okolnosti koja je mogla biti pripisana M. Horvatu svakako su njegova ratna zauzimanja za pojedine Židove i ostale žrtve ustaškoga režima, a osobite je pažnje vrijedan navod prema kojemu je Mato Horvat pomogao i Radi Pribićeviću, kojega je navodno izvukao iz endehaškoga zatvora.³⁶ U nedostatku izravne potvrde u izvorima, gore navedene tvrdnje (zasad) ostaju tek pretpostavke.

Nakon rata dr. Mato Horvat živio je sa suprugom Helenom u Vrpolju, u nekadašnjoj kući pokojnoga Helenina brata Šime Spitzera.³⁷ Horvatu su bili uskraćeni zaposlenje u struci i mirovina, i životne troškove Horvatovih pokrivala su primanja supruge Helene. Dr. Mato Horvat preminuo je 26. ožujka 1983. i pokopan je na đakovačkome gradskom groblju. Njegova smrt nije zabilježena niti u jednim novinama, pa niti u mjesnomu *Đakovačkom listu*.

Zabrana objavljivanja, posvemašnja marginalizacija i povučeni život u omanjem Vrpolju nisu spriječili Horvata u njegovu zanimanju za povijesne teme, napose one iz kulturnoga i društvenoga života Đakova i Đakovštine. I dalje je marljivo prikupljao podatke, dokumente i druge priloge, a dio tako sakupljenih saznanja pretočio je u više rukopisnih tekstova. Koliko je ukupno takvih tekstova napisao dr. Mato Horvat, danas nam nije poznato. Zahvaljujući Stanku Horvatu, koji je naslijedio dio knjiga, dokumenata, fotografija i rukopisa svoga strica Mate Horvata, istraživačima đakovačke zavičajne povijesti dostupna su u fotokopiji dva takva teksta: "Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja" te "Nekoliko podataka o prošlosti nekih đakovačkih kulturno-prosvjetnih društava". Prema Veri Humski, autorici spomenute leksikografske natuknice, dio Horvatove rukopisne ostavštine činili su također i rukopisi o povijesti Vrpolja i političkoj povijesti Hrvatske nakon 1945. godine, no oni nisu sačuvani.³⁸

Premda je bio marginaliziran i živio povučeno, Mato Horvat opravdano je slovio za odličnoga poznavatelja đakovačke povijesti, i kao takvomu za pomoć i savjet obraćali su mu se mnogi, ne samo iz Đakova. Pored ostalih, Horvat je svojim saznanjima pomogao i Anti Kataliniću koji je istraživao životopis sestre uršulinke Jerine Kladije Boellein.³⁹

36 Usmeni iskaz Roberta Klauznicera, Zagreb, 11. siječnja 2011. Kako je već ranije navedeno, Horvat je početkom tridesetih godina, nakon otpuštanja iz državne službe, neko vrijeme radio u odvjetničkom uredu R. Pribićevića.

37 Usmeni iskaz Roberta Klauznicera, Zagreb, 11. siječnja 2011.

38 V. HUMSKI, "Horvat, Mato", 650.

39 Ante KATALINIĆ, *Kladija svjedoči. Majka Kladija, uršulinka, svjedok prisutne ljubavi živoga Boga 1875.-1952.*, Zagreb 1975., 23.

Kao jedan od istaknutijih sudionika društvenog i političkog života grada Đakova u kojemu je važna uloga pripadala židovskoj zajednici, te kao osoba koja je oženila Židovku i za vrijeme Drugoga svjetskog rata kao sudski činovnik svjedočila tragičnoj sudbini hrvatskih Židova, Mato Horvat bio je zainteresiran i za prošlost Židova na prostoru Đakovštine. Osobit interes iskazivao je za Židove Đakova i Vrpolja, budući da je s ta dva mjesta prvenstveno bio životno vezan. Kao rezultat toga interesa nastao je i rukopis "Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja". Rukopis se sastoji od petnaest paginiranih, pisačim strojem ispisanih stranica, čemu treba pridodati i nepaginirane naslovnu i stranicu s popisom priloga. U popisu je navedeno ukupno 26 priloga, no oni nam danas, na žalost, nisu dostupni, odnosno pretpostavlja se da su zagubljeni nakon smrti dr. Mate Horvata. U rukopisu se nigdje ne navodi ime autora, a na prvoj strani, iza naslova, Mato Horvat upisao je točno mjesto i vrijeme nastanka rukopisa: "Završeno u VRPOLJU, na dne 2. listopada 1981." Vrijednost Horvatova rukopisa je neupitna, ne samo u kontekstu još uvijek slabe istraženosti židovske prisutnosti u Đakovštini, već i iz razloga što je Horvat podatke crpio iz različitih izvora, a ponajprije iz svjedočanstava preživjelih đakovštinskih Židova i drugih Đakovštinaca koji su bili upoznati sa sudbinama pojedinih đakovačkih Židova. Veći broj istraživača zavičajne đakovačke / đakovštinske povijesti već je koristio ovaj Horvatov rukopis u svojim radovima, i sâmim tim još je izraženija potreba da se "Građu" objavi i tako učini dostupnom širemu zainteresiranom čitateljstvu.

Horvat je svoj rukopis dovršio u vrlo poznoj životnoj dobi, s navršenih 89 godina, čemu se svakako može pripisati razmjerna sirovost rukopisa u kojemu nalazimo brojne pogreške, "tipfelere", proturječnosti i neujednačenosti. Rukopis ovdje donosimo u izvornom obliku, s minimalnim zadiranjima u jezik i pravopis. Najveći dio ispravaka u tekstu odnosi se na ujednačavanja nekih pravopisnih oblika. Primjerice, Horvat je na pojedinim mjestima umjesto slova "đ" koristio i dvoslov "dj", odnosno dvoslov "gj", pa je pri prijepisu teksta svuda korišteno slovo "đ". Ispravljene su, nadalje, najočitije pravopisne pogreške i "tipfeleri", ujednačeni su načini pisanja mjesecâ, ispravljene su najgrublje pogreške pri pisanju velikoga / maloga početnog slova, pri pisanju slova č i ć, i ispravljene su netočne deklinacije riječi. Ujednačeno je, zatim, pisanje navodnika, a ispravljene su i neke izrazito zastarjele ili naočigled pogrešno otipkane riječi ("podupirajući" u "podupirući", "izvršujući" u "izvršni", "izraelistička" u "izraelitička", i tomu slično). Na brojnim mjestima židovska su prezimena bila netočno napisana, pa su ispravljene najočitije pogreške te vrste (Grünhit u Grünhut, Glodstein u Goldstein, Franck u Frank, Wajs u Weiss, Auferberg u Aufferber i tomu slično). Također, mjestimično je uz pohrvaćene inačice židovskih prezimena unutar

uglatih zagrada upisan i izvorni oblik. Bez ikakva jasnoga načela, Horvat je neke riječi ili cijele pasuse pisao velikim slovima, pa je veći dio istih ovdje ispisan malim slovima. Svim navedenim intervencijama u tekst željelo se učiniti tekst učiniti preglednijim i čitljivijim, a pritom se nije utjecalo na sadržaj teksta i stil autora. Na pojedinim mjestima nadopunjene su neke riječi koje je Horvat donio u skraćenom obliku, a sve nadopune u tekstu donesene su unutar uglatih zagrada.

Mato Horvat nije imao namjeru pisati studiju o prošlosti đakovačkih i đakovštinskih Židova, već tek na jednom mjestu pribilježiti dostupne podatke i svoja sjećanja te ih sačuvati za buduće istraživače. U konačnici, rezultat njegova truda je rukopis u kojemu je uglavnom nesustavno i bez kronološkoga slijeda posložen velik broj priloga i podataka, međusobno često posve nepovezanih. Zbog takve strukture rukopisa i sâm je autor pojedine dijelove teksta jasno razdvojio; tu smo podjelu poštovali i pri prijepisu teksta, a dotični odlomci razdvojeni su zvjezdicom (*).

Mato Horvat

Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja

Popis svih priloga koje sam pronašao u svom radu, tragajući što su i tko su bili đakovački Židovi prema svome zvanju i u djelovanju u đakovačkim kulturno-prosvjetnim društvima bilo u hrvatskim bilo u specifično židovskim društvima

1. Berger Šimo, ženska i muška konfekcija Đakovo
2. Fuchs Hugo, mr. farmacije
3. Grünhit [Grünhut] i Goldstein, skladište piva i tvornica soda vode
4. Goldstein Makso, skladište piva i soda vode
5. Halasz Mijo, urar i draguljar Đakovo
6. Kerpner Bernhard, račun s fotografijom
7. Kerschner Ladislav, mješovita trgovina Đakovo
8. Kohn Adolf i sinovi, mjenica
9. Ringwald Brüder Holzhändler
10. Schwartz Paulina, Đakovo, trgovina željeza

11. Vamoscher Mavro, Đakovo, trgovina građevnih drva, dasaka, letava i ploča za izoliranje
12. "Rosa" paromlin, Leop. Weiss naslj. Vrpolje
13. Đakovački mlin na valjke d.d.
14. Djakovarer Walzmühl
15. Fotografija židovskog logora u Đakovu
16. Program pokladne zabave 12. veljače 1934.
17. Židovsko dobrotvorno gospojinsko društvo, dopis "Preradoviću" 1939.
18. Udruženje cionističkih žena Đakovo, dopis iz 1933.
19. Jevrejska vjeroispovjedna općina u Đakovu, dopis 2. svibnja sa žigom. S pažnje vrijednim žigom Jevrejske bogoštovne općine Đakovo, koji nam se jedini sačuvao.
20. Židovsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Đakovu – pozivnica na purimsku zabavu 19. ožujka 1938.
21. Poziv na purimsku zabavu, bez oznake godine.
22. Poziv na vjenčanje Emice Grinvald [Grünwald] i Vlade Lošica, dana 27. studenoga 1938. godine
23. Bibliografija Židova u Đakovu
24. Potvrda HPD "Preradović" u Đakovu bivšim svojim članovima u svojstvu izvršujućeg odnosno podupirućeg člana o njihovom sudjelovanju u društvu povodom za njih nastalih teških prilika:
 - a) Elza Tirkli [Türkl] Osijek, dopis broj: 75/1941
 - b) Eugen Mandl, dopis broj: 94/1941
 - c) Milan Wajs [Weiss], dopis broj 96/41
 - d) Edo Neuman, dopis broj: 97/41
 - e) Vlado Lošić, dopis broj: 98/41
25. Fotografije HPD "Preradović" gdje se vidi Edu Neumana koji ima ispod vrata počasni znak Hrvatskoga pjevačkog saveza
26. Dvije fotografije s posjeta Židova groblju 19. V. 1974.

1.

Jedan dio građe za kulturnu prošlost Đakova, koji se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja

- a) Đakovačka izraelitička škola 1886.
- b) Društvo za židovsku prosvjetu
- c) Židovsko kulturno športsko društvo
- d) Židovsko gospojinsko društvo
- e) Pokršćavanje Židova u Đakovu

Predsjednici, rabini i kantori organizirane Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu

Sva arhiva Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu spaljena je na dana 20. travnja 1941., na Hitlerov rođendan, pa stoga nemamo sigurnih podataka, kada je i pod kakovim uvjetima započela rad ista općina i kako je nadalje djelovala.

Vrlo je vjerojatno, da Židovi u Đakovu iza 1850. osnivaju svoju bogoštovnu općinu, u koju su uključeni ne samo Židovi iz Đakova, nego i iz svih sela Đakovštine, u kojima su Židovi naseljavali, otvarali trgovine i gostionice, čime su se uglavnom za cijelo vrijeme svoga opstanka u Hrvatskoj i bavili.

Organizirana Izraelitička bogoštovna općina u Đakovu svakako već postoji već 1860. jer već tada u Đakovu postoji škola Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu, što proizlazi iz kratke Historije te škole. 12. siječnja 1885., koji je izvornik otpremljen u Osijek pod brojem 19, koji prilažem u izvoru pod 1.

Iz te Historije slijedi da je kao prvi učitelj te škole primljen Jakob Polak, koje je 3. listopada 1860. tu dužnost nastupio sa 400 forinti godišnje plaće.

Ostao je u službi godinu dana, dakle do 1861.

Na njegovo mjesto u jesen 1861. primljen je Vatroslav Koralek na dvije godine pod predsjedništvom [židovske općine] Hinka Bauera.

Za njegova predsjedništva postojalo je u Đakovu Pjevačko društvo "Sklad", kojega je on bio podupirući član od 1871. do 1874., to jest do svoje smrti (Mato Horvat, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, koju ćemo ubuduće citirati sa *Spomenica*).

3. XI. 1871. sastavljen je prvi školski odbor Izraelitičke škole u Đakovu koji su sačinjavali g. g. dr. Borovizz [Borovitz] Lavoslav, Selinger Viktor, Bruck Hinko i Fuchs Josip.

U ljetnom semestru školske godine 1873./74. podučavao je židovsku školsku mladež đakovački nadržbin Herman Sommer koji je bio podupirući član "Sklada" 1871.-1886., kako to bilježi *Spomenica* na strani 48. pod brojem 54, odnosno na strani 83. pod brojem 45.

1880. primljen je za pomoćnog kantora N. Singer koji je u tom svojstvu ostao do 1. svibnja 1885.

10. listopada 1885. primljen je Jakov Stüssel u svojstvu pomoćnog učitelja i kao kantor.

Ljetopisac pučke škole u Đakovu bilježi da je Herman Sommer, rabin, 3. ožujka 1877. zajedno s biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom bio na polugodišnjem ispitu đakovačke škole i da je tom ispitu prisustvovao i đakovački načelnik Ivan Laudenschach.

9. veljače 1877. rabin Herman Sommer u ime Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu uz ispitno izvješće predao je 32 učenika napuštene škole Nižoj pučkoj školi u Đakovu.

Židovski hram u Đakovu sagrađen je 1880. za predsjedništva Adolfa Kohna, veletrgovca i veleposjednika, rabina Hermana Sommera, i kantora Emanuela Praušera [Pauschera].

Adolf Kohn bio je podupirući član "Sklada" 1871.-1886., kako to kaže *Spomenica*.

Kantor Weissman bio je izvršujući član HPD "Preradović" 1895., 1896., 1897., 1898., 1899. i 1900., kako to proizlazi iz *Spomenice* na strani 105., 113., 118. i 137.

Na kvartalnom koncertu 7. veljače 1900. nastupio je isti kantor u pjesmi: Donizeti "Lisab dragi dom moj", solo g. I. Weissman, prati ga na glasoviru Dragutin Trišler. *Spomenica*, strana 137., isti kantor nalazi se na slici broj 29 izvršujućeg članstva "Preradovića" – vidi o tome tumač slika na strani 413.

Dr. Marko Ehrenpreis na prvom Cionističkom kongresu u Baselu sudjelovao je kao rabin đakovački, kasniji veliki rabin u Stockholmu (*Jevrejski almanah* 1954, strana 183.).

Dana 4. veljače 1898. Josip Juraj Strossmayer, biskup đakovački, navršio je 83. godinu života. Tu je godišnjicu Đakovo svečano proslavilo 15. i 16. veljače 1898. Dana 16. veljače razne su deputacije najprije bile na službi Božjoj, među inima i zastupstvo Izraelitičke bogoštovne općine Đakovo, a nakon toga su pojedine deputacije u biskupskom dvoru pozdravile biskupa. Nakon odaslanstva građana iz Osijeka, Požege i Zemuna poklonilo se biskupu "Poslanstvo Izraelitičke općine na čelu mu rabin Marko Ehrenpreis" plemenitom crkvenom knezu, velikom mužu i žarkom rodoljubu! ([Matija PAVIĆ - Milko CEPELIĆ],

Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900., Zagreb, 1900.-1904., 838.)

Godine 1900. na blagdan velike Gospe bila je u Đakovu proslava 50. godišnjice biskupa J. J. Strossmayera. Tim povodom poslije župe rajakovačke poklonila se biskupu Izraelitička bogoštovna općina Đakovo ([M. PAVIĆ – M. CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer*, 943.)

Dr. Ivan Ribar u svom feljtonu u *Đakovačkom listu* pod naslovom "Đakovo nekada. Moje uspomene iz đakovačke prošlosti" dotakao se i saborskih izbora u Đakovu 1908., kada su nastupila dva kandidata, dr. Svetozar Rittig, tada profesor bogoslovije u Đakovu, kao kandidat Hrvatske stranke prava, i dr. Car kao kandidat Hrvatsko-srpske koalicije. Dr. Ribar je među inim naveo da je dr. Lazar Roth, rabin Izraelitičke općine u Đakovu agitirao za dr. Cara. (Ivan Ribar, "Đakovo nekada. Moje uspomene iz đakovačke prošlosti", *Đakovački list* (Đakovo), 7. IX. 1953., 3.)

22. listopada 1912. umro je u Đakovu Adolf Kohn, dugogodišnji predsjednik Židovske bogoštovne općine u Đakovu.

Dr. Lazar Roth, rabin Židovske bogoštovne općine u Đakovu bio je podupirući član HPD "Preradović" u Đakovu (*Spomenica*, str. 217., broj 26).

Đakovačke pučke novine br. 3 iz 1923., na strani 3. donijele su ovu zabilješku: "Ustoličenje novog rabina u petak 19. o. mj. (siječnja 1923.) poslije podne svečano je ustoličen u Židovskom ovdašnjem templu rabin dr. Schulsinger. Ustoličio ga je mr. ph. Fuchs, a đakovački novi rabin održao je svoj nastupni govor. Ustoličenju su prisustvovali osim vjerskih predstavnika i predstavnici mjesnih oblasti."

Rabini Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu

1. Herman Sommer bio je prvi rabin Izraelitičke općine u Đakovu. Nije nam poznato ni kada je on to mjesto nastupio, niti dana kada je on te dužnosti riješen.

2. *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939* bilježe da je rabin Herman Sommer bio podupirući član "Skлада" od 1871. do 1886., pa zaključujemo da je on za to cijelo vrijeme bio rabin Izraelitičke bogoštovne općine u Đakovu.

3. U iskazu (popisu) učitelja koji su službovali na Privatnoj izraelitičkoj školi s pravom javnosti u Đakovu nailazimo na podatak da je nadrabin Herman Sommer u ljetnom tečaju 1874. bio besplatno podučavao školsku mladež na Izraelitičkoj školi u Đakovu, a od 1875. predavao je isti dva puta nedjeljno vjeronauk.

4. Kroničar pučke škole u Đakovu bilježi da je 3. ožujka 1877. na polugodišnjem ispitu dječjačke škole prisustvovao uz biskupa Josipa Jurja Strossmayera uz Ivana Laudenbacha, [načelnika] općine đakovačke i rabin Herman Sommer.

5. Židovska bogoštovna općina sagradila je 1880. svoj hram u bivšoj Samostanskoj ulici, a za predsjedništva iste općine Adolfa Kohna, rabina Hermana Somera i kantora Emanuela Pauschera. Hram je sagradio Franjo Pačer iz Đakova.

Taj je hram skupa s orguljama, klupama i s cjelokupnim inventarom u proljeće 1941. – 20. travnja, na Hitlerov rođendan – spaljen i do temelja porušen. Istodobno spaljena je i demolirana i susjedna zgrada Židovske bogoštovne općine, u kojoj je stanovao rabin, a kasnije i židovski kantor. U njoj je bio i ured Židovske bogoštovne općine. Na mjestu te zgrade i porušenoga hrama sagrađena je u Đakovu lijepa dvokatnica, pokraj bivšeg hrama probijena je nova ulica u Đakovu, zvana XII. slavonske, koja iz bivše Samostanske ulice ide sve do bivše Kolodvorske ulice sada...

6. Ljetopisac pučke škole u Đakovu bilježi da je Židovska bogoštovna općina radi malo polaznika i velikog troška za održavanje škole svoju školu napustila, a židovska školska mladež da je početkom II proljeća školske godine 1886./87. prešla u opću pučku i djevojačku školu u Đakovu. O tom su obje ove škole putem kotarske oblasti dopisom od 9. II. t. g. broj 1025 obaviještene, a dana 25. o. mj. bijahu učenici napuštene škole oko $1\frac{1}{2}$ 9 ure u ovaj zavod dovedeni. Te je učenike u ime poglavarstva ravnajućem učitelju Josipu Račeku ove škole predstavio g. Donegani, a u ime Židovske bogoštovne općine velečasni g. Herman Sommer, rabin u pratnji g. g. Julio Mahlera i Jakoba Fuchsa. G. Ognjeslav Aufferber, vjeroučitelj izraelitičke mladeži, predao je uz ispitno izvješće 32 učenika ravnajućem učitelju ove škole, koji je prisutnim shodnu riječ izrekao, a učenike u dotične razrede smjestio.

7. Mr. ph. Hugo Fuchs, bivši predsjednik – rošokol – Židovske bogoštovne općine Đakovo, prodao je svoju ljekarnu mr. ph. Gobetski i preselio se u Osijek i kupio ljekarnu u Županijskoj ulici, nasuprot osječke župne crkve.

Godine 1941. ljekarna mu je nacionalizirana.

Da spasi živu glavu, on i njegova supruga Zora koncem 1941. prijeđoše na katoličku vjeru. Dobio je nakon toga, kako fama kaže, u Bosni namještenje u svojstvu ljekarnika i u Bosni umro, nepoznato kada. Supruga mu je emigrirala u Izrael, odakle se vratila sa svojim sinom, koji je također ljekarnik i oboje žive u Zagrebu.

Od godine 1931. predsjednik Židovske bogoštovne općine u Đakovu bio je Josip Frank koji je bio i zadnji predsjednik, to jest ostao je sve do dana kada je

spaljen hram Židovske bogoštovne općine u Đakovu dana 20. travnja 1941. Završio je svoj život zajedno sa članovima svoje obitelji, suprugom i dvoje djece, i sa većinom članova Židovske bogoštovne općine Đakovo.

U vrijeme predsjednika Josipa Franka uveden je u židovski hram u Đakovu sinagogalni mješoviti pjevački zbor uz pratnju orgulja.

Taj pjevački zbor pjevao je psalme i molitve u slavu Božju. Dirigent toga zbora bio je vrlo agilni zborovođa Pavo Kempf koji je i sam u tom zboru pjevao sve do travnja 1941.

Sačuvala se fotografija sinagogalnoga mješovitog pjevačkog zbora u Đakovu iz 1932., na kojoj se uz pjevače i pjevačice nalaze: 1. Pavo Kempf, zborovođa, 2. Eugen Mandl, kantor, i 3. Josip Frank, predsjednik rošokol Židovske bogoštovne općine u Đakovu.

Evo imena i prezimena pjevača i pjevačica toga zbora:

1. Weis [Weiss] Regal, trgovački pomoćnik, 2. Weis [Weiss] Milan, 3. Weis [Weiss] Jelka, rođena Fischer, supruga Regala Weissa, 4. Justić Mavro, 5. Fischer Katica udana Zbarski, 6. Silberberg, kći pokojnoga Jakoba, 7. Rip [Ripp] Sida, sada u Izraelu, 8. Beserman udana Epstein, 9. Krakauer, kći pokojnoga Krakauera, 10. nepoznata, 11. Pisker Johana, 12. nepoznata kći pokojnoga trgovca Volnera [Wollner].

Kći trgovca Josipa Volnera u današnjoj Ulici Petra Preradovića udala se za geometra Baju Velteberga – arijevca i međutim je umrla. Rečenu fotografiju sinagogalnoga mješovitog pjevačkog zbora Židovske bogoštovne općine prilažemo u izvoru pod 2.

Popis poznatih Židova u Đakovu i Đakovštini 1849.-1950.

1849. i 1850. sakupljali su općinski bilježnici na području tadašnjeg kotara đakovačkog novčane dobrovoljne prinose za ustanovljavajući zavod Jelačića bana za nemoćne vojnike.

I iz popisa tih prinosa, koje su Sl.[avnom] gospodinu Velikom sucu kotara đakovačkog i prisedniku Sl.[avne] županije virovitičke Živku Blažekoviću u Đakovu, saznajemo da su tada na području kotara đakovačkog među inim živjeli ovi Židovi:

1. U Đakovu 2. siječnja 1850.
 - a) trgovac Adolf Wolner 16. I. 1846.
 - b) trgovac Adolf Bauer
 - c) trgovac Salamon Weiss
 - d) Heinrich Kraus

2. U Gašincima 29. prosinca 1849.
 - a) Jakob Fuks
 - b) Mika Kerschner
 - c) Leopold Kohn, krojač u Gašincima, 19 godina star

3. U Bračevcima 29. prosinca 1849.
 - a) trgovac Ignac Vegner
 - b) trgovac Mayer Schwartz

4. U Levanjskoj Varoši.
 - a) Jakob Weiss
 - b) Jozo Fuchs

5. U Semeljcima 31. prosinca 1849.
 - a) Ilija Wahsler
 - b) Neli Vaksler

Ukupno 13.

*

Izraelita Leopold Kohn, 19 godina star, pokrstio se u Đakovu 29. I. 1837. godine i na krstu dobio ime Josip. Židove su na krštenju različito nazivali: Judaeus, Habereus, Izraelita.

U Đakovu postojalo je društvo za davanje, pružanje materijalne i imovinske pomoći siromašnim i bijednim Židovima, koje se zvalo Hevra Kadiša.

Na đakovačkom židovskom groblju počiva Židov Frank Majer (otac Josipa, Luje i Karla Franka) i na njegovom nadgrobnom spomeniku piše (1860.-1929.) i da je bio predsjednik Hevre Kadiše 1902.-1929.

Potanje djelovanje Hevre Kadiše nije nam poznato kao ni drugi njezini predsjednici.

*

Izraelićanin – Jevrejin

Prije Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je bio za Mojsijevce ustaljen naziv Židov ili Izraelićanin, jer se naziv Jevrejin upotrebljavao u pogrdnom smislu, kako to kaže židovska povijest.

*

Bursić Antun:

Bio je prije Prvoga svjetskog rata učitelj pučke škole u Đakovu i 1907. odlikovan je kao član Hrvatskoga pjevačkog društva "Preradović" u Đakovu srebrnim počasnim znakom.

Za njega predaja kaže da je bio zborovođa sinagogalnoga pjevačkog zbora u Đakovu i to valja provjeriti.

Reginald Weiss:

Bio je izvršujući član Hrvatskoga pjevačkog društva "Preradović" u Đakovu i njega Spomenica vodi u evidenciji i nalazi se o tome fotodokumentacija.

Berger Šimo:

U *Spomenici* HPD "Preradović": 1. Podupirući član 1920. (na strani 224. pod brojem 2). Na slici Posveta temeljnog kamena Hrvatskog doma 11. XI. 1928. s uglednim đakovačkim građanima: Dr. A. Švarcmajer, Suljo Smailbegović, Ivica Pavić i tadašnji općinski načelnik Dragan Dević. Na slici Odbor i kuma zastave Hrvatskog sokola u Đakovu 1926. u sokolskoj odori – slika broj 73. Na slici tamburaškog zbora Hrvatskog sokola 1926. u sredini kao vođa toga zbora – slika broj 74. Kao izvršni član HPD "Preradović" 1931. na strani 327 pod brojem 2. Na slici Odbor "Preradovića" i kuma zastave 1934. – slika broj 86.

Mandl Eugen:

Spomenica vodi da je bio izvršni član 1933., a na dan 4. ožujka 1935. "Preradović" daje pokladnu zabavu, na kojoj je izvedena opereta "Tri djevojčice" u tri čina koju su napisali dr. A. M. Willner i Renz Reishert. Među glumcima te operete vidnu osobu predstavlja g. Eugen Mandel – Franz Schuberta, i od tada ga vrlo često "Preradović" viđa u svojoj sredini i društvenim nastupima.

Za cijelo vrijeme svoga života u Đakovu Židovi su u većini dobro stojeći ljudi, baveći se trgovinom i raznim visokim intelektualnim zvanjima, te industrijom (mlinskom). Bili su kao kasta za sebe, društvo za sebe. Bili su sasvim odijeljeni od starosjedioca – Đakovaca. Nastojali su doći u đakovačka hrvatska kulturno prosvjetna društva, te su u njima sudjelovali kao izvršujući i podupirući članovi, a tijekom vremena ušli su i u uprave tih društava, kako mladež, tako i

odrasli i ugledni ljudi, no uza sve to imali su i specifično svoja židovska kulturno prosvjetna društva, u kojima su prigodno nastupali.

Već u drugom desetljeću dvadesetoga stoljeća Društvo za židovsku prosvjetu piše Hrvatskome pjevačkom društvu "Preradović": U svojoj dne 17. srpnja 1913. održanoj odborskoj sjednici zaključio je odbor društva za židovsku prosvjetu izraditi prijateljskom društvu "Preradović" zapisničku hvalu, što je izvolilo posuditi nam svoj društveni glasovir, pak molimo slavni naslov da taj zaključak primi na znanje.

Za eventualno protuuslugu najpripravniji preporučujemo se.

Društvo za Židovsku prosvjetu

potpis nečitljiv

Dr. Schön

ŽIDOVSKO KULTURNO DRUŠTVO U ĐAKOVU

priredilo je na dne 22. prosinca 1923

u velikoj dvorani svratišta CENTRAL

JOUR FIX

sa ovim rasporedom

1. Sommer, KORAČNICA iz opere Carmen

izvadj a salon orkestar

[2.] RECEPT PROTI PUNICAMA

vesela igra u 1 činu napisao V. Lange

Osobe:

Oton Werborn

Ivanka njegova supruga

Gospođa Hartvig

Gospođa pl. Hochstein

Julio pl. Lemnitz

Doktor Winkler

Sluga

Režija: Mavro Goldberger

Sida Pisker

Olga Löwy

Olga Weiss

Oskar Weiss

Josip Frank

Đuro Langfelder

3. Rossini, Overtira k operi "SEVILJSKI BRIJAČ"

izvadj a salon orkestar

4. Schubert, TI SI MOJ MIR, pjesma za sopran,

pjeva gđica Olga Weiss

glasovir: gđica Jelka Mahler

5. Mozart, MENUET za gusle, Vlado Loschitz

glasovir: Feliks Bruck

6. Vilhar, LJUBIČICA, pjesma za mješoviti zbor

PLES

Početak u 8 sati navečer – kod prostrti stolova

Dobrovoljni prinosi za pokriće troškova

primaju se za zahvalnošću.

Dokaz: Rečeni raspored u izvoru.

*

KULTURNO I SPORTSKO DRUŠTVO ŽIDOVSKO U ĐAKOVU

na dne 3. prosinca 1923. godine piše HPD "Preradović":

"Na zadnjoj odborskoj sjednici stvoren je zaključak, da se najavimo svim društvima u Đakovu, te smatramo za dužnost, da se i vašem cijenjenom društvu najavimo.

Naše društvo osnovano je danas 8. listopada o. g., pa ćete na izviniti, ako smo ovim najavkom malo zakasnili.

Obzirom na cilj našega društva nadamo se, da ćete nas u svakom pogledu moralno poduprijeti. U toj nadi bilježimo se

sa osobitim poštovanjem

MP

tajnik:

podpredsjednik:

nečitljiv

Mijo Langfelder

Dokaz: rečeni dopis u izvoru.

*

Na dne 16. veljače 1924. održan je u Đakovu koncert za gradnju Hrvatskog doma u Đakovu, koji su održali HPD "Preradović" i "Židovsko kulturno društvo" iz Đakova uz sudjelovanje nekih pojedinaca u vlastito ime.

Evo programa:

1. PROSLOV.

2. J. PL. ZAJC: "HRVATSKOM DOMU", muški zbor

3. ŠENOA: Smrt Petra Svačića, recitacija g. Strmecki

4. a) MOKRANJAC: Lem Edim
b) MEYERBEER: Kaluđer, pjeva g. Probojčević
glasovir g. Kerpner
5. a) RUBINSTEIN: Melodija
b) KRŠNJAVI: Scherzo
c) PAGANINI: Karneval de Venise, gusle g. Kršnjavi
glasovir gđa Kohn
6. SCHUMANN: Lotos cvijet, ženski zbor "Žid. kultu. društva"
glasovir gđica Mahler
7. a) STRAUSS: Polka, plešu gđice Rakoš, Goldberger, Münz
glasovir gđica Mahler
8. LUCIĆ: "Tebi dragi ružu ne dam", mješoviti zbor "Židovskoga kulturnog društva"
9. V. NOVAK: Noćas na moru, muški zbor "Preradovića"
bariton solo g. Martić
10. KINO: Nagrađena kartašica, šala u tri čina.

Ples

Dokaz: rečeni program u prilogu.

*

ŽIDOVSKO GOSPOJINSKO DRUŠTVO U ĐAKOVU

na dne 11. ožujka 1930. odaslao je HPD "Preradović" u Đakovu ovaj dopis:
"Potpisano društvo moli cijenjeni naslov za pozornicu za svoju zabavu od
15. ožujka t. g. te u naprijed zahvaljujemo za isti.

sa veleštovanjem

Predsjednica:
Paula Spitzer v. r.

tajnica:
Berger v. r.

Dokaz: rečeni dopis u izvoru.

*

ŽIDOVSKO DOBROTVORNO GOSPOJINSKO DRUŠTVO U ĐAKOVU
priredilo je na dne 19. ožujka
PURIMSKU ZABAVU

Dokaz: oglas purimske zabave uz priklop programa u izvoru.

*

Moj bratić Josip zvan Pepa Samtruček, umirovljenik u Đakovu dobio je početkom ožujka 1964.

OSMRNICU
sada pokojne FLORA FANY GRÜNBAUM
iz Jeruzalema, preminuvši na dne
10. 3. 1964.

napisane hebrejskim slovima i jezikom. Ta je osmrtnica predana na dne 10. 3. 64., kako to proizlazi iz poštanskog žiga, kojim je osmrtnica providena.

Pokojna Fany Grünbaum je Đakovčanka i bavila se frizerskim zanatom. Osmrtnicu je poslao Vlado Grünbaum iz Jeruzalema, kako to proizlazi iz priležeće zabilješke.

Dokaz: osmrtnica Flore Fany Grünbaum preminuvše u Jeruzalemu u izvoru.

*

Albert Spitzer, bivši gostioničar u Đakovu preminuo je dana 15. listopada 1921., kako to proizlazi iz priležeće osmrtnice, providene njegovom fotografijom.

*

Pavo Mihaljenko, ruski izbjeglica Vranglove vojske – cijelo svoje vrijeme u izbjeglištvu proživio je u Vrpolju. Bio je za to vrijeme u Vrpolju. Bio je za to vrijeme u vrlo dobrim i prijateljskim odnosima sa Goldberger Mavrom, koji je bio u susjedstvu. Nakon drugoga rata Mavro Goldberger otišao je u Izrael sa svojim sinom i navraćao se u Vrpolje u posjete Pavi Mihaljenu. Dana 9. 11. 1963.

predao je Goldberger Mihaljenku na uspomenu fotografiju svoje obitelji na kojoj su ove osobe:

- Goldberger Mavro – njegova supruga – njegova snaja s malim djetetom i Mavrin sin. Međutim Mavro je preminuo u Izraelu.

Dokaz: izvorna slika Goldberger Mavre sa svojom obitelji u Izraelu.

*

Simo Berger, trgovac u Đakovu, preminuo je u dana 8. 12. 1954. od kapi. Na groblje đakovačko prevežen je na mrtvačkim kolima, jer tada još nije bilo mrtvačnice u Đakovu. Otpraćen je sa mnoštvom građana i sa svojom rodbinom, kako to prikazuju dvije prilježće fotografije.

*

MAJSTOR PEPO JOSIP KNEŽEVIĆ

Rođen 16. ožujka 1885. u Vrpolju od oca Jakoba i majke Eve rođene Čeliković. Otac mu je iz kuće Knežević Matančića. Bio je po zanimanju kovač. Otac mu je sa ženom i sa četiri sina živio u kući danas Janka Vladića, dočim je današnju kuću majstora Pepe dao u najam obitelji roditelja sada pokojnog dr. Nace Weissa, koji je od njega oko godinu dana stariji. Došavši sa roditeljima kao trogodišnje dijete u Vrpolje oko 1887.

Weissovica je u toj kući stanovala 12 godina.

Zemljište, na kojem su danas kuće broj 3 i 5 Ribarove ulice bilo je vlasništvo Pepinoga djeda po majci Melhiora Čelikovića.

Par godina prije Weissovih došla je u Vrpolje obitelj Schwartz i kupila zemljište, na kojem je danas kuća Hele [Helene] Horvat i Fine [Josefine] Geiger – Ribarova 3.

Iza smrti Pepinog djeda Melhiora Čelikovića došla je na dražbu Čelikovićeve kuća, u kojoj je on držao gostionu.

Weissovi dali su novac pokojnom Golu, ocu pokojnog nastavnika Josipa Gola i on je tu kuću na munti kupio. Golovi su par godina bili u toj staroj kući.

Oko 1910. Weissovi su sagradili bivšu kuću sada pokojnog nastavnika Joze Gola.

O RODU WEISSOVİH U VRPOLJU

i

o rodu FRANKOVİH u

Đakovu

U utorak 22. listopada 1968. bila je kod nas gđa Ema udova Weiss rođena Kokot, te mi priopćila sljedeće:

Ja sam kći sada pokojnog Dimitrija Kokota, koji je rođen u selu Vrebac, općine Kula, Lika 1848., služio 12 godina u vojsci kao narednik kod ulana u Stolnom Biogradu (Mađarska). Nakon vojne službe služio je kod bivše kraljevske kotarske oblasti u Đakovu u svojstvu kotarskoga kanceliste 45 godina. Umro i pokopan u Đakovu na đakovačkom groblju.

Moja majka rođena je pl. Somogy, rođena u Križevcima, a sestra joj je pl. Huponja. One su sestrične pokojnoga domobranskog pukovnika Somogy-a.

Majka joj je umrla u starosti od 93 godine. Umrla je i počiva na zagrebačkom groblju.

Rodoslovlje mog pokojnog muža dr. Nace Weissa

1. otac:

Leopold Weiss

mati:

rođena Goldberger u Vukovaru

1. Naco r. 1883. u Đakovu

2. Makso r. 1889. u Đakovu

3. kći Nina r. 1882. udala se za Jakoba Schwartza

djeca im: Zora i Zdenko

Nina 1941. odvedena u logor Đakovo u Volnerovoj kući Preradovićeve ulica gdje je dobila tifus i odvedena u osječku bolnicu i tamo 1942. umrla.

Schwartz sa svojim sinom Zdenkom, koji je oženio katolkinju i sa kćerkom Zorom otišao u Izrael mjeseca prosinca 1948. sa prvom grupom iseljenika sa 4056 osoba. U Izraelu umro 1. 1. 1962.

4. Julia rođena 1875., udana König – tvorničar čokolade i bombona u Zagrebu, pred Drugi svjetski rat otišao u Švicarsku sa kćerkom i zetom, gdje je Königovica umrla.

5. Roza r. 1877. udala se za advokata Wohljama u Novoj Gradiški. Muž umro prije Drugoga svjetskog rata. Sin Milan oženio katolkinju glumicu i s njom se rastao. Roza je poslije rata dolazila u Vrpolje i posjećivala gđu Mariju Grgačević.

6. Maks r. 1889. za vrijeme prvog rata u Srbiji teško ranjen a javili da je poginuo, pa je stara Weissovica od toga poludjela i odvezena u Osijek i tamo umrla. Maks je umro prije Drugoga svjetskog rata i sahranjen u Đakovu.

Brat stare Weissovice Goldberger oženio je Guttmannovu sestru.

*

1. Frank Jožika, oženio Editu Goldberger, koja je umrla u porodu.

Iza nje ostalo je dijete. Tada je oženio njenu sestru Ružicu i s njom imao dvoje djece.

2. Frank Lujo, oženio je njevu Lelu i s njom imao dvoje djece.

*

1941.

Braća Jožika i Lujo Frank odvedeni u logor Jasenovac, a žene im u Njemačku. Djeca u Liku, gdje su pobacana u jame, tako je njih u obitelji 9 osoba likvidirano.

3. Frank Karla, oženio Lošic Zoru iz Đakova i njih dvoje s Karlinom punicom bili su 1941. na Jadranu – na moru i od tuda otiđoše u Italiju, iz Italije u Izrael i iz Izraela u SAD.

Pogiboše tako:

Iz obitelji Jožike Frank njih petero.

Iz obitelji njih četvero.

Milan Guttmann 1.

Njih svega desetero.

Bili su vrlo bogati i trgovci žitaricama, Jožika bio je uz to predsjednik Židovske bogoštovne općine.

Jožika je stanovao u dijelu đakovačke kasarne pokraj mlina "Sloga" u Đakovu. Sve je bilo nacionalizirano da dana oslobođenja Đakova dana 17. 4. 1945.

*

1825.

Zabranjeno je židovima stanovanje u Vojnoj Krajini.

1867.

Dozvoljena Židovima nastamba u Vojnoj Krajini.

Od 1825. Židovi nisu smjeli stanovati u Granici.

*

Obitelj Schwartz:

Jakob Schwartz 14. prosinca 1948. zajedno sa svojim sinom Zdenkom i kćerkom Zorom emigrirao u Izrael gdje je umro 1. 1. 1962. i pokopan.

Njegov šurjak dr. Naco Weiss završio svoj život 10. 5. 1949. samoubojstvom i pokopan u Đakovu.

*

Selo Vrpolje stoji na području bivše Vojne krajine.

Naredbom od 31. 12. 1825. bilo je Židovima zabranjeno stanovati u Vojnoj krajini. Bilo im je doduše dozvoljeno po nekoliko dana pazariti i kućariti, a 1867. dozvoljeno im je da i opet smiju u Vojnoj krajini stalno boraviti, pa se tada nastaniše u Vrpolju, u kom ostaše do travnja 1941. kad nesta njih i njihova nekada velika imovina.

Šimo Spitzer, trgovac

sin Alberta Spitzer rođenog 25. 7. 1906., otac mu rođen 1965. u Đakovačkim Selcima i umro 15. 10. 1921. u Đakovu. Majka mu Malvina rođena Goldstein rođena 1. 1. 1908.⁴⁰ u Đakovu.

1921.

Šimo Spitzer uzeo je u zakup trgovinu sada pokojne majke Jakoba Schwartzu u Vrpolju, Ribarova broj 3, koju je kasnije prekupio od pokojne Schwartzovice.

ZAKONSKA ODREDBA
O ČUVANJU HRVATSKE IMOVINE
od 18. 4. 1941.
naglašava da se Židovima oduzima imovina
U OPĆEM INTERESU HRVATSKOGA NARODA

40 U izvorniku upisana godina 1980. – očito je Horvat pri kucanju zamijenio posljednje dvije brojke.

*

ZAKONSKA ODREDBA
O OBVEZATNOJ PRIJAVI IMETKA ŽIDOVA
od 1. 5. 1941.

određuje, da su Židovi dužni

PODNIJETI PRIJAVE

DA SE NJIHOVA IMOVINA NACIONALIZIRA, ODUZIMA, ŠTO JE
ŠIMO SPITZER I UČINIO, A NJEGOVA IMOVINA POVJERENA
NADZORNIM POVJERENICIMA

KUPOPRODAJNIM UGOVOROM OD 10. 12. 1942. PREUZEIO JE
RADNJU ŠIME SPITZERA IZ VRPOLJA

ĐORĐE PRECCA, trgovac

*

Šimo Spitzer i majka mu Malvina udova Spitzer ostaše bez svake imovine.
Uhapšeni su i prepraćeni u Đakovo, pa na pustaru Slaščak kod željezničke
stanice Viškovci i konačno u

ŽIDOVSKI LOGOR TENJE KOD OSIJEKA

Odakle sam ih ja kao šurjak odnosno zet izvadio kao predsjednik Sudbenog
stola u Osijeku i nastanio ih kod sebe

U ZGRADI SUDBENOG STOLA U OSIJEKU

u Starčevićевой ulici broj 7/I., u kojoj Židovi nisu smjeli stanovati, a odakle
su 3. svibnja 1943. ranom zorom oko 2, 3 h po oružanim agentima tadašnjeg
Vinkovačkog kotarskog predstojnika Ivana Tolja – kako tradicija kaže (koji je
1945. obješen)

UHAPŠENI

i nasilno odvedeni, predani Nijemcima na daljnji postupak u zloglasni logor

AUSCHWITZ

i tamo u krematoriju spaljeni.

Moja supruga Helena Horvat primila je na svečanom skupu u Vrpolju u
zadružnom domu ovu

SPOMENICU

PREZIDIJUM SABORA
NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE
SPOMENICA
ZA VJEČNU USPOMENU
NA ŽRTVE TERORA FAŠISTIČKIH ORGANIZACIJA
I NJIHOVIH SLUGU.
PREZIDIJUM SABORA
NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE
NA PRIJEDLOG
BORACA NARODNO OSLOBODILAČKOG RATA
IZDAJE OVU SPOMENICU ZA

ŠPICER ŠIMUNA
ŠPICER MALVINU

Koji u vrijeme Narodnooslobodilačkog rata i
narodne revolucije 1941 – 1945 godine pao kao ŽRTVA
Fašističkog terora. ZAHVALNA DOMOVINA.
Oslobođena herojskom borbom naroda pod
RUKOVODSTVOM KOMUNISTIČKE PARTIJE I DRUGA TITA, neće
nikad zaboraviti mučeničke žrtve, na čijim je kostima izgrađena sloboda i
nezavisnost naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Br. SPOMENICE 25726 dano u Zagrebu 29. novembra 1950.

Savez boraca
narodnooslobodilačkog rata
NR Hrvatske
predsjednik

Prezidijum Sabora
Narodne republike
Hrvatske
K. Mrazović v. r.

Dokaz: Spomenica u izvoru.

*

Za vrijeme svoga života u Đakovu Židovi su bili u većini jako dobro.

Ja sam nekada dobro poznao gotovo sve ondašnje Židove u Đakovu, kako tadašnju generaciju odraslih i njihove pređe, tako i njihovu djecu. Prošlo je međutim preko pet decenija, kako sam napustio rodno mjesto Đakovo, kako ljudska memorija ne može TRAJNO PAMTITI sve događaje, koje smo doživjeli, čuli, to je sasvim razumljivo, da i ja nakon minulih pet decenija više nisam u stanju dati svoj osvrt NA SVE MINULE DOGAĐAJE I ŽIVOT Židova, s kojima sam nekada dolazio u susret. Sve je to nekad bilo i većim dijelom ispražnjeno i izlupilo iz ljudskoga pamćenja. Sve je to manje – više nekad bilo – sad se spominjalo i ispražnjeno iz ljudskoga pamćenja – memorije. To je prošlost, koja je izgubljena za sva vremena, ako nije zapisana. Ipak ću međutim kazati o TROJICI BRAĆE ŠPICERIMA, s kojima sam došao ženidbom u susret – ono, što znam.

Braća Špiceri

su rodom i maloga sela Đakovačkih Selaca. Evo te braće

Najstariji zvao se Maks. Kad se oženio, prvo mu je zvanje bilo fijakerista u današnjem Slavonskom Brodu.

Pod starost došao je u Đakovo i bavio se pivničarstvom, gostioničarstvom i vodio je gostionu sada pokojnog Karla Najpara u bivšoj Pašeničkoj ulici sada Lole Ribara ulici u Đakovu.

Ovo su mu djeca:

a) Flora, koja je bila pisarica, zapisničarka, daktilografkinja kod kotarskog suda u Đakovu, a za bivše NDH kod kotarskog suda u Osijeku, a za prvog hapšenja Židova u Osijeku, uhapšena je i ona i sa uhapšenim Židovima upućena u Njemačku u židovski logor, ODAKLE SE NIJE POVRATILA.

b) druga kći Ružica uhapšena je u Đakovu i sa đakovačkim Židovima prepraćena u logor u SR Njemačku, odakle se nije vratila.

c) treća se kći zvala MARICA, koja se udala za nekog zubara iz Zagreba i s njim živjela u Srbiji, gdje je – navodno – i umrla.

Maks Špicer umro je u Đakovu i pokopan je na židovskom groblju.

2. Drugi brat po starosti zvao se Jakob, koji je vodio kao pipničar gostionicu u Pavičkoj ulici u Đakovu, tada gostionu obitelji Toth, koja danas u Đakovu više ne postoji.

Napustio je Đakovo i s obitelji otišao u Zagreb – Kustošija i čime se tamo bavio nije mi poznato. Navodno – umro je u Zagrebu. U braku imao je troje djece, dvoje muških i jedno žensko:

a) Šimo, koji je završio Srednju školu u Osijeku, zvanu Trgovačka akademija, u zgradi tadašnje Realne gimnazije u Osijeku. Osposobio se za

knjigovođu i bankovnu službu. Posvetio se je međutim u životu organizaciji CIONISTA, i na početku Drugoga svjetskog rata kao tajnik iste organizacije uhapšen je i sproveden na Banjicu, gdje je navodno ubijen.

b) drugi brat zvao se Vilko i njegova sudbina je navodno ista, kao i brata mu Šime. O njemu ništa potanje ne znam.

c) kći Zlata udala se za trgovca Spiegl Roberta, koji je u Đakovu vodio trgovinu u bivšoj kući Bruck pokraj male crkve u Đakovu. Stanovali su u tadašnjoj Piškorevačkoj – danas Preradovićevoj ulici u bivšoj kući Marcikić, a komšija mu je bio sada pokojni Karlo Vorgić, soboslikar u Đakovu. Zlata se je sa svojim mužem rastala radi neslaganja u braku i s njim je imala – mislim – dvoje djece, od kojih se jedna kći udala za visokog intelektualca u Sarajevu i tamo je umrla.

Zlata Špiگل za vrijeme bivše NDH emigrirala je u Italiju u grad Bari i preživjela je II. svjetski rat i vratila se natrag u Hrvatsku, gdje je i umrla prirodnom smrću.

Zlata je za vrijeme moje odsutnosti došla u posjet mojoj ženi i ostavila joj fotografiju svoje obitelji, i na poleđini te slike stoji napisano: "Za uspomenu od Vaše Zlate i djece – Kustošija." Slika je vrlo tamna pa se slabo razaznaju fotografirani. I tu sliku prilažem u izvoru.

3. Treći brat zvao se Albert, koji je oženio Malvinu rođenu Goldstein – otac troje djece:

a) Josefinu, koja se udala za nekog glazbenika DVD Đakovo. U braku je JOŠ I DANAS ŽIVA DVA SINA:

Roberta i Alberta. Preudala se za poreznika Franju Geigera u Đakovu i s njime živi u Đakovu, Kralja Tomislava 52.

b) sina Šimu, trgovca u Vrpolju, koji je oženio Vilmu Keršner iz Retkovaca, preminulu 3. 6. 1930. i pokopana na židovskom groblju u Đakovu. Kako je nastala NDH, stigoše razni zakoni, koji stavljaju Židove izvan zakona.

*

Kada su Šimo Špicer i njegova majka uhapšeni i u logor u Osijek prepraćeni, otišao sam tadanjem ustaškom stožerniku Ćirilu Kralju i zamolio ga, da njih dvoje pusti na slobodu i da meni o tome izda ispravu, da ih mogu iz logora odvesti k sebi u stan gdje će imati stan i hranu i sve potrebno. On je meni molbi udovoljio, ispravu mi izdao, s kojom sam se poslužio i njih oboje iz logora izvadio i kod sebe nastanio. Stvar se odigrala ovako: K nama je došla Ružica Fein preudana Petković iz Osijeka, kojoj sam rečenu ispravu predao i ona [ih] je na fijakeru iz

logora k meni u stan dovela, gdje su ostali sve do svoga ponovnog uhapšenja dana 3. svibnja 1943.

Dokaz: a) arhiva Ustaškog stožera u Osijeku – u koliko je sačuvana i Ružica Fein preudana Petković, kojem je boravište za sada nepoznato, a u koliko se isto ustanoviti ne može, predlažem da se glede njenog boravišta presluša njezin sin ili pastorak Ratko Matković, koji je od svoje rane mladosti bio glumac Gradskog kazališta u Osijeku a sada glumac gradskog kazališta u Sarajevu.

Rečeni uhapšenici prepraćeni su iz moga stana Osječkoj gradskoj policiji, Strossmayerova ulica.

Dokaz: arhiva gradske policije u Osijeku. Sa svojom ženom Helenom Horvat otpratio sam njih dvoje uz pratnju tajne policije do njihovog zadnjeg odredišta, noseći oboje na svojim leđima svežanj njihove posteljine misleći, da će im to trebati.

Pomislite si taj nečuvani prizor gdje tadašnji predsjednik Sudbenog stola dr. Mato Horvat sa svojom ženom Helenom sa svežnjem – "PINKLOM" posteljine na leđima prati rečene uhapšenike kroz sredinu grada Osijeka. Prolaze rijetki prolaznici i promatraju neobičnu povorku u pratnji tajne policije. Dopratili smo svoje sve do zgrade policije u Strossmayerovoj ulici i tu se rastasmo. Njih se dvoje okrenilo prema nama i zadnje su im riječi bile

S BOGOM – S BOGOM

MATA! HELA!

Sutra su prepraćeni u školu Sv. Ane i još sam im sutra uvečer donio večeru. Od onda više se nismo vidjeli.

Dokaz: arhiva gradske policije u Osijeku Gornji grad Strossmayerova ulica i svjedok ELEZ, tadašnji stražar zatvora Sudbenog stola u Osijeku, koji je vodio popis stanara u zgradi Sudbenog stola u kojem su bili navedeni i moja punica Malvina udova Špicer i njezin sin Šimo Špicer.

*

TRAUER – ALBUM

Moja Hela primila je svojedobno od svoje pokojne tetke

SIDE UDOVE BERGER

tzv. TRAUER-ALBUM – knjigu molitava za svoje pokonike – Kaddisch-molitve – za godišnjicu svoje majke.

U toj knjizi nalazi se i prilog zvan

Erinnerung an den Sterbtag

- sjećanje na godišnjicu smrti

oca

IGNATZ BERGER

koji je umro 5. kolovoza 1905.

Na drugoj strani toga Erinnerung-a stoji napisano:

Der Ewiger hat's gegeben, der Ewige hat's genommen

VJEČNI BOG JE DAO – VJEČNI BOG JE UZEO

Gornju molitvu kod zapaljenog svjetla.

Pokojna tetka Sida reče Heli: Ti ćeš to znati učiniti, a sada šaljemo ovu knjigu u druge nadležne ruke, da se ta njena želje ne samo poštuje nego i izvrši.

Dokaz: Trauer-album,

koji prilažemo u izvoru.

*

Braća

Branko i Željko i sestra im Mira

dati će podatke o svome najužem rodu o njihovom životu i radu i to glede svojeg sada pokojnog oca Šime Berića i glede svoje majke Marije rođene Majbaum sada udove Berić i glede pokojne svoje bake Side rođene Špicer udane i udove Berger, koja je tijekom cijelog svoga dugog života vodila brigu za sve njihove potrebe, odgoj, prehranu i naobrazbu kojoj za to moraju biti duboko zahvalni i preko groba. Treba se posebno obratiti [pažnju] na život i smrt svoga ujaka sada pokojnog Jakoba Špicera i svoje ujne, žene Jakobove. Zlata vaša tetka rastavljena od svoga muže Spiegel Roberta živjela je dugo sama sa svojom djecom, stigla je i u emigraciju u Italiju u grad Bari. Valja to sve potanje obraditi i uvrstiti sve što vam je o tome poznato. Navedite imena njene djece prema fotografiji koja je ovom referatu priložena.

Naročitu pažnju obratite na svoju sestričnu, kćerku svoje tetke Zlate, koja se udala za intelektualca u Sarajevo – koliko je imala djece, kada je umrla – sa koliko djece – oca svoje djece i svu njihovu sudbinu u svome braku.

SUMMARY

Branko Ostajmer

Cultural worker Dr. Mato Horvat from Djakovo and his script "Material for the cultural history of Djakovo relating to Djakovo Jews and those from Vrpolje"

In this article the author provides an overview of the life and work of the merited Đakovo lawyer and cultural activist Mato Horvat (Djakovo 09.07.1981- Vrpolje 03.26.1983) on the basis of literature, printed and oral sources. Known today for his perfectly composed voluminous monograph of the singing society of "Sklad" - "Preradovic," Horvat was "the most intellectual person" (according to Ivan Gašparac) in the interwar Djakovo (1918-1941), and after the war, due to the performance of judicial duties during the period of the Independent State of Croatia he was penalized to exile from public life. Until his death he lived secluded in Vrpolje, leaving us the legacy of some valuable manuscripts. Attached to this article, you can find his script "Material for the cultural history of Đakovo relating to Djakovo Jews and those from Vrpolje", published for the first time.